

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА**

Реєстрація суб'єкта
у сфері друкованих медіа:
Рішення Національної ради
України з питань телебачен-
ня і радіомовлення № 2694
від 05.09.2024 року
(Ідентифікатор медіа
R30-04515)

**ВИЩА
ОСВІТА
УКРАЇНИ**

Засновано
в 2001 році

Передплатний індекс
23823

**ТЕОРЕТИЧНИЙ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЧАСОПИС
3 (94)' 2024**

DOI: 10.32782/UDU-VOU.2024.3(94)

Засновники

ДЕРЖАВНЕ ІНФОРМАЦІЙНО-ВИРОБНИЧЕ ПІДПРИЄМСТВО
ВИДАВНИЦТВО «ПЕДАГОГІЧНА ПРЕСА»
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Редакційна колегія журналу «Вища освіта України»

Головний редактор

Віктор АНДРУЩЕНКО, доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України, ректор Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Заступник головного редактора

Катерина ГОНЧАРЕНКО, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії Навчально-наукового інституту філософії та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Редакційна колегія

Валентина БОБРИЦЬКА, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної філософії, філософії освіти та освітньої політики Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Наталія ДЕМ'ЯНЕНКО, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Любов ДРОТЯНКО, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії Національного авіаційного університету

Наталія КОЧУБЕЙ, доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Владислава ЛЮБАРЕЦЬ, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Олена МАТВІЄНКО, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри початкової освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Мар'я НЕСТЕРОВА, доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова, академічний куратор кафедри Жана Моне «Соціальні та культурні аспекти Європейських Студій», директор Європейського центру досконалості «Європейські студії соціальних інновацій в освіті»

Володимир СЕРГІЄНКО, доктор педагогічних наук, професор, директор навчально-наукового інституту перепідготовки та підвищення кваліфікації Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Віолета СКИРТАЧ, кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін Донбаського державного педагогічного університету

Діана СПУЛБЕР, доктор філософії, професор Університету Генуї (Італія)

Світлана СТОРОЖУК, доктор філософських наук, професор кафедри української філософії та культури філософського факультету Національного університету імені Тараса Шевченка

Наталія ТИТОВА, доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри теорії та методики професійної освіти Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Олена ЯЦЕНКО, кандидат філософських наук, доцент, запрошений дослідник Інституту інженерії, орієнтованої на людину, Школа інжинірингу та інформатики Бернського університету (Швейцарія)

Редакційна рада

Віль БАКІРОВ, доктор соціологічних наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, радник ректора Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна

Галина БЕРЕГОВА, доктор філософських наук, професор, професор кафедри журналістики та філології Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика

Леонід ГУБЕРСЬКИЙ, доктор філософських наук, професор, академік НАН України, академік НАПН України, радник ректора Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Володимир ЄВТУХ, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, декан факультету соціально-економічних наук Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Ірина ЄРШОВА-БАБЕНКО, доктор філософських наук, професор, професор кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Наталія РІДЕЙ, доктор педагогічних наук, професор, в.о. завідувача кафедри менеджменту та інноваційних технологій соціокультурної діяльності Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Григорій ТОРБІН, доктор фізико-математичних наук, професор, проректор з наукової роботи Українського державного університету імені Михайла Драгоманова

Адреса редакції:

01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9

Український державний університет імені Михайла Драгоманова

тел.: +38 (096) 398 20 03

Матеріали для публікації можна надсилати електронною поштою: vou@udu.kyiv.ua

Сайт журналу: journals.udu.kyiv.ua/index.php/vou

Схвалено рішенням вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова
(протокол 3 від 16.10.2024 р.)

УДК 1:37.013
DOI 10.32782/NPU-VOU.2024.3(94).01

Віктор АНДРУЩЕНКО

доктор філософських наук, професор,
ректор
Український державний університет імені
Михайла Драгоманова
<https://orcid.org/0000-0002-7997-5913>

РЕФОРМА ОСВІТИ: ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД «РАДЯНЩИНИ» (СТАТТЯ ДРУГА)

Ганебним, глибоко укоріненим у свідомість людей старшого покоління наративом «радянщини» є (тепер вже відома всьому світові) брехня про те, що більшовики-комуністи намагались утвердити благо для всіх, створити народну державу, зреалізувати такі цінності, як «землю – селянам», «заводи та фабрики – робітникам», «мир – народам», ліквідувати експлуатацію людини людиною, соціальне і національне гноблення, інші народноомріяні пріоритети. Люди вірили, так як масово й довгі роки терпіли несправедливість, йшли за більшовиками, не бачили іншого виходу, вірили обіцянкам, бо хотілось жити людським, а не тваринним чином.

Своєрідними наративами «радянщини», міцно укоріненими у свідомість «совкової» людини, стали: подвійна мораль, впевненість більшості громадян щодо створення в СРСР «нової спільності» – «радянського народу», визнання росіян «старшим братом», дешевий салат олів'є, кінокомедія «Іронія долі або З легким паром», молодіжні спортивні клуби з самбо та карате, що перетворились у заклади з підготовки

рекетирів, «широко невизнаний» авторитет афганців, любителів «героїчної лірики» білогвардійщини, «дутого» успіху на Заході класичного балету та спортивних танців на льоду, кубанського хору, величі творчості Пушкіна, Чехова та Достоевського, інших «інженерів людських душ» тощо.

Прозріння приходило поступово. Сьогодні практично кожен в Україні й багато людей за її межами, усвідомлюють ту велику облуду, якою окутала радянська влада мільйонні маси населення колишнього СРСР, значну частку народів європейських країн, особливо тих, які насильно, під тиском радянських окупантів увійшли у фіктивне об'єднання під назвою «соціалістичний табір». І хоча, за даними соціологів, десь близько тридцяти відсотків людей все ще «вірять у справедливість соціалізму», можливість повернення до «того способу життя», яким жили люди періоду «до горбачовської перебудови», вітчизняна і світова громадська думка все більше переконується у тому вселенському злі, які несли (й досі несуть) у своїй свідомості і почуттях захопленість, а може й поклоніння, перед

так званими марксистсько-більшовицькими порядками.

І справді, звернімося до історії. У більшовицькій росії, а далі – в СРСР – весь життєвий процес «замішувався» на брехні, лукавстві, махлюванні, шахрайстві: замість обіцяного миру, радянська влада втягнула народи росії у братовбивчу громадянську війну; замість проголошеного утвердження робітників господарями власних підприємств, вона націоналізувала їх, оголосила державною власністю; замість землі, на яку (як на останню надію) молились і очікували селяни, вона нав'язала ідею «колективного обробітку землі», розпочала процес суцільної колективізації, змусила працювати коли б ще не з більш високим рівнем експлуатації, ніж при царизмі; замість «свободи слова» була утверджена хибна ідея «партійного однодумства»; на місце культури, яка проголошувалась надбанням, що «належить народу», на суспільство впав жорстко ідеологізований принцип партійності, який не залишав місця творчій самореалізації людини, свободі її особистісного самоутвердження. Талановиті письменники та поети, науковці, інженерна інтелігенція, представники художньо-мистецького штибу загалом стали «інженерами людських душ» і у буквальному розумінні за вказівкою партії штапували продукцію, яка практично нічого не давала ні розуму, ні серцю. Дехто, звичайно, жив і творив наперекір. Таких висилали за межі країни, ув'язнювали, «перековували» засобами ГУЛАГУ, а то й просто знищували.

Гасло «партія – розум, честь і совість народу» укорінювалось у державно-суспільний духовний простір, як кажуть «багатом і пряником». Люди вірили й не вірили, захоплювались грандіозністю партійних задумів і боялись у будь-яку мить потрапити під підозру у зневірі чи зраді, скоєнні неблагодійного вчинку чи помилкового кроку. Кожен знав (і тремтів від постійного страху), що за підозрою йде за судження до позбавлення волі, покарання у виправних колоніях: (тюрма, виправні табори, висилка на поселення у віддалених

регіонах тощо) на терміни і в умовах, які в принципі унеможливають виживання людини як людини.

Глибоко «в'їлись» у душу простої людини заходи щодо увіковічення «радянських героїв», перейменування у їх честь назв міст, сіл та вулиць колишньої росії та її окраїн на честь тих чи інших революційних подвигів (або ж просто, за мотивами місця народження) їх керівників, освітування героїки передовиків виробництва, успішних працівників сільського господарства, лояльних до радянської влади науковців, письменників та поетів. Засноване у свій час царем Петром першим, зрощенням на кістках українських будівельників, місто Санкт-Петербург, наприклад, отримало фальшовану назву «Ленінград». З якого дива? Мабуть, тільки тому, що там здійснилась жовтнева революція, де був Ленін! Хоча, насправді, керівна роль останнього у жовтневому перевороті була більш, ніж умовною, назва міста прижилась. Й практично до завершення існування СРСР більшість громадян міста називали себе «ленінградцями».

Декілька раз перейменовувались (змінювали історичну назву) великі та малі міста колишньої росії: «Катеринослав» став Дніпропетровськом, «Маріуполь» – Ждановим, «Самара» – Куйбишевим і т.д., і т.п. Особливих трансформацій зазнало місто, яке при царизмі мало назву «Царицин». На честь «Великого Сталіна» більшовики назвали його «Сталінградом». Після розвінчування культури Сталіна, місто стало називатись «Волгоградом». Подібне продовжувалось декілька разів. Жителі міста стомились змінювати свої паспорти, поштові адреси, назви установ та організацій тільки тому, що з його назви знімалось (або ж поверталось) ім'я Сталіна. Хто він такий, цей славнозвісний «герой», яка його роль в історії? Вождь, герой чи злочинець, якого багато хто намагається видалити із свідомості мас? Зробити це не просто. Його ім'я стало «символом», якому благоговіє і все ще поклоняється значна маса населення колишнього СРСР й деяких інших країн світу. Тим паче, що нинішній російський

режим, здається, нарощує зусилля щодо реабілітації імені Сталіна в історії.

Глибокий пласт «радянщини» визрів й існує ще й донині на тлі оцінки тих перетворень чи виграних військових перемог, які здобула радянська влада за час свого існування. Мова йде про «перемогу» у Другій світовій війні, відбудову зруйнованого війною господарства, будівництво гігантських промислових об'єктів, надання допомоги народам Африки, Азії, Латинської Америки щодо підтримки національного визволення, з якими масова свідомість однозначно пов'язувала зростання і велич росії, утвердження її як великої світової держави.

Все це звичайно було. Країна мала виживати, видужувати, відбудовуватись, зрештою, розвиватись. Однак, не задля покращення життя людей, а за рахунок тих же простих людей, задля утримання влади комуністичною верхівкою, створених (для себе) комфортних, забезпечених умов життя. Мало хто знав тоді якою ціною давались радянським людям оспівані пропагандою дійсні й фейкові успіхи, скільки життів забрала з собою «переможна війна», сталінські післявоєнні репресії та голодомори, які кошти відривались від народу задля підтримки ідеї «світової революції». Хіба можна ці речі однозначно називати успіхом, перемогою, надбанням? Між тим, всесильна пропаганда настільки одурманіла свідомість людини, яка (в силу цього) вже не могла мислити і діяти інакше, як за ідеологічно сформованими мірками.

Обдурені всесильною компартійною пропагандою, люди радісно святкували введення в дію чергової електростанції, політ у космос першої людини-космонавта, «підкорення цілини», будівництва БАМу, колонами йшли на так звані «суботники», що символізували «боротьбу проти релігії та церковників», звітували перед партією та урядом про перевиконання п'ятирічних чи семирічних планів (жоден з яких, до речі не було виконано), жили, як вважала більшість наскрізь ідеологічно одурманених верств населення, «в найпередовішій країні світу», вірила у

примарливу ідею «побудови комунізму за якихось 20 років».

«Нинішнє покоління через XX років буде жити при комунізмі», безапеляційно заявляв черговий генсек з трибуни чергового партійного зборища. І що? Ні комунізму, ні будь-якого помітного соціального прориву в житті радянських людей ні за двадцять років, ні у значно більшій протяжності часу не відбулося. Та ж сама гонка озброєнь, періодичні неврожаї та загроза голоду, нестача продуктів і предметів першої необхідності, химерні глобальні проекти та пустопорожні переваги «розвиненого соціалізму». Зневірені, залякані, розгублені люди мовчали. На суспільство все більш помітно накочувались рутини, застій, стагнація, зрештою, розпад і ... падіння СРСР.

Вражаючим фактом історії життя в колишньому СРСР, який надовго в'ївся у кров та плоть «радянських людей», став компартійний **процес зрощення фіктивних героїв, підйом на постамент всенародної пошани так званих передовиків виробництва**. Більшість людей знали, що звеличені герої були «дугими». Вони нічим особливим не відрізнялись від інших працівників. Для них просто створювались особливі умови, які дозволяли «встановити рекорд», що гучно оспівувався як зразок успіху, звитяги, геройства. Олексій Стаханов, Макар Мазай, Паша Ангеліна стали символами довоєнного соціалістичного будівництва, незаперечним життєвим прикладом для молоді. І що характерно, хоча більшість знали, що досягти такого успіху, який приписувався «героям», у принципі неможливо, переконані партійною пропагандою, люди намагались «жити за Стахановим», влитись у «ряди стахановців», вибудовувати свій життєвий процес за нормами, зрощеними партією на прикладі Стаханова. І лише деякі розуміли, що «стахановщина» – це чергова облуда, своєрідний хомут, який одягала на людей підступно-брехлива радянська влада. Стахановщина з часом відійшла в минуле, звичка ж «вискочити», «виділитись», «пострибати перед начальством», похизуватись тим чи

іншим реальним чи умовним здобутком у радянської людини залишилась.

Особливо стійкою вона виявилась у середовищі дрібного й середнього чиновництва. «Радянщина» спотворювала все, що траплялось у тій суперечливій історії, «відбілювала себе» перед світом, чим сіяла зло, спотворювала душі людей, особливо підрастаючих поколінь. Досить живучою ця звичка є у наші дні в незалежній Україні. «Радянщина» живуча і вкрай шкідлива. Звільнення від неї є коли б чи не основною умовою повернення до дійсної історії, мобілізації людей на перемогу, відбудову зруйнованого війною господарства, створення спроможної держави і добробутного демократичного суспільства.

За висновками вчених, за час семидесятирічного існування радянська епоха сформувала невидане й незаперечне «чудо історії», аналога якому не було у світовій практиці, вивела на історичну орбіту людину, яка за своїми унікальними якостями отримала красномовну (і вкрай принизливу) назву – «homo soveticus» (у побуті – «совок», «ватник» тощо). Писати про неї боляче і водночас соромно. Адже мова йде про нас, наших батьків, про їх історію і культуру. Між тим, писати треба. Нові покоління мають знати все з перших вуст, бачити правдиву історію насамперед для того, щоби виправити її й не допустити повторення в майбутньому.

Торкаючись цієї сторінки історії, зазначу, що в Україні синдром «совковості» є вже майже викоріненим. Покоління незалежності (не всі, але більшість) увійшли у контекст правдивої цивілізаційної історії України і людства, виховуються за європейськими стандартами, активно стали на захист Батьківщини від агресора, пишаться очищеною від імперського наклепу вітчизняною історією, здобутками батьків, переймаються завданнями відбудови зруйнованого війною господарства, прагнуть жити як люди. Цього не можна сказати про російський люд, який у своїй більшості не тільки залишився «совком» чи «ватником», але й став загарбником, агресором, убивцею. Війна, яку так звані росіяни роз-

почали й ведуть проти України, є більш ніж красномовним підтвердженням цього невтішного висновку.

«Homo soveticus» – це щось надприродне, надлюдське, несправжнє. Це жахливий, потворний, «недоношений викидень» історії людства. У дослідженнях Юрія Андруховича, Михайла Геллера, Олександра Зинов'єва, Юрія Каганова, Тараса Кузьо, Юрія Левади, Мирослава Поповича, ряду інших вчених, політиків і політологів описуються характерні якості такої людини, що закріпилась в історії. «Гомо советікус» – це саркастичний і критичний термін, що вживається до середньостатистичної людини, яка народилася у Радянському Союзі або в одній з країн Східного блоку і яка сприймає навколишній світ, використовуючи виключно систему мітів Радянського Союзу. Це людина – духовно зруйнована і налякана; вона здатна до лукавства, думає тільки про себе, й абсолютно інфантильно ставиться до іншого (Ю. Левада). Вона стурбована тим, що відбувається в економіці, господарстві, в політиці, у системі влади та культурі, хоча прекрасно знає (можливо, здогадується), що від неї там нічого не залежить. Вона звикла підпорядковуватись, бути виконавцем чужої волі. Вона – людина заздрісна, особливо щодо сусіда, у якого справи йдуть краще. Вона готова бути обманутою, вірити тому, про що повідомляється офіційно. Схильна до компромісу. Вважає, що жити треба спокійно й непомітно, головне, щоб її не займали.

«Совок» – це людина рабської психології і радянських цінностей (В. Зінченко). Така людина, оцінює інших людей, явища та оточуючий світ, користуючись незмінною системою міфів, принесеною із Радянського Союзу (Роман Чайка). Вона вірить у офіційну пропаганду, як у релігійну доктрину, має заповіді, але не Божі, а радянські, і з їх допомогою вимірює все навколо себе (Михайло Слабошпицький). «Совок», має збочену психіку, й навіть тоді, коли має у руках історичну чи документальну правду у вигляді фактів, все одно буде їх заперечувати, вважаючи, що його усталені міфи вищі за правду життя. Це людина

подвійної моралі: для себе і для інших, невизначених цілей і сумнівних експектацій. Головною рисою радянської людини є правило-норма: начальство робить вигляд, що воно платить, людина ж у свою чергу робить вигляд, що вона працює.

Радянська людина звикла «стояти в черзі» за всім, що їй потрібно для життя не тільки на сьогоднішній день, але й у перспективі. Вона звикла до пустих полиць магазинів та постійного дефіциту, схильна до розкрадання державного (колгоспного) і навіть громадського майна. Її характеризує недбалість та безгосподарськість. Переважна більшість радянського люду потерпала від алкоголізму та корупції, мала ряд інших вад, які вже давно вижиті з середовища людей цивілізованих країн світу. Таку людину західний цивілізований світ відторгає, він її боїться й не поважає. Подолання синдрому «совка» (у собі і в своєму оточенні) я розглядаю як основне завдання суспільного оновлення, перехід суспільства до цивілізаційного способу життя.

Осмислюючи феномен «совковості» радянської людини, не можу не звернути увагу на викривлене, перевернуте, в кінцевому розумінні – просто хибне розуміння нею сутності національних відносин, утверджених в СРСР як «найвидатніший здобуток ленінської національної політики». Мова йде про ідеологічно сформований міт щодо зближення націй і народів колишнього СРСР, формування нової спільності людей під назвою «єдиний радянський народ».

Поняття «радянського народу» є однією з принципових ідеологічних опор радянщини. Саме на ньому зрощувався наскрізь ідеологізований наратив єдності народів і культур радянської росії – робітників, селян і трудової інтелігенції, представників всіх націй і національностей, що проживали в СРСР. Воно символізувало братство народів країни рад, взаємну повагу і підтримку, рівність і принципове співробітництво, а головне – перетворення соціалістичних націй у нову історичну соціальну й інтернаціональну єдність народу, нову радянську людину.

Насправді, ні про яку «єдність», а тим паче «братство» під орудою «старшого брата» в концепті «єдиної спільності» не могло бути й мови. Підкорені росією народи, що увійшли до складу тодішнього СРСР, якщо й не протестували відкрито, то у всякому разі до узгодженого єднання особливо не прагнули. Надто різними були їх культури, ментальність, спосіб буття, історично сформовані традиційні життєві норми та правила. Їх ідеологічне упорядкування в єдине ціле особливо захоплення не викликало.

Зусилля партійної пропаганди, між тим, свою справу зробили: поняття «радянський народ» не тільки закріпилось, але й розпочало виконувати свою нівелюючу, руйнівну функцію стосовно інших (окрім російського) народів і культур колишнього СРСР. Одним з негативних наслідків введення цього поняття є той помітний історичний факт, що культури народів колишнього СРСР у міжнародному просторі є майже невідомими. Навіть про таку розгорнуту й історично тяглу культуру, яку створив український народ, включно аж до проголошення незалежності Захід переважно говорив як про «культуру росії». Ідеологічний концепт «єдиного радянського народу» став своєрідним символом упокорення амбіцій націй і народностей, які прагнули самостійності та незалежності, а вимушені були «танцювати під малоголосу дудку старшого брата». Як кажуть, «дружба дружбою, а горщик (тютюнець) нарізно».

Радянські люди звикли жити за нормами, сформованими радянськими партійними та державними органами. Під неусипним контролем такої злочинної організації як КДБ. Їх окутував страх. Їх привчили «любити партію і державу», «ненавидіти ворогів – Західний капіталістичний світ», «пишатись досягненнями соціалізму», «вірити у світле комуністичне майбутнє». Для більшості людей партія позиціонувалась як «розум, честь і совість нашої епохи». Жити за настановами і під контролем партії, «для народу і разом з народом» вважалось вершиною гідності коли б чи не

кожної радянської людини. Багато хто бачив і розумів брехливу сутність подібного. Але ж цю ідеологію сповідувала більшість! Тим паче, вона у буквальному розумінні «кричала» з усіх репродукторів, шпальт партійних газет, в школах і університетах, лекторіях такої пропагандистської установи як Товариство «Знання», інших чисельних громадських організацій.

Характерною рисою людської маси стало «життя за планом», за розкладом, встановленими «керівною й спрямовуючою силою» суспільства, тобто – партією. План, звичайно, справа цікава і корисна. Однак не при соціалізмі. Його заскорубливість, криклива показовість, усталений раз і назавжди залізобетонний порядок, підкошували ініціативу, нівелювали творчість. План при соціалізмі став своєрідним монстром, який домінував над кожним від простого робітника до керівництва виробництвом, галуззю, державою. Невиконання плану або відступництво від нього, каралось. Вияв творчої ініціативи розцінювався як свавілля. Як кажуть, «застав дурня Богу молитись, так він і лоба розібіє». Всі установи в СРСР працювали згідно з планом, за яким (з метою інтенсифікації виробництва) кількість працюючих збільшувалась, однак якість продукції та виробнича дисципліна – знижувались; однотипною, незмінною (однією для всіх видів виробництва) залишалась раз і назавжди утверджена технологія; встановлене заохочення у вигляді соцзмагання (переможці якого визначались партією), перетворювалось у формальність; поступово, але неухильно, зникала здорова конкуренція; тверда (й напрочуд низька) зарплата не сприяла вияву «здорових амбіцій» працюючих, до зростання добробуту не вела, до ініціативи та творчості не заохочувала; черги на квартиру чи на придбання легкового автомобіля розтягувались на десятиліття; реальне життя все більш помітно набувало ознак «казенщини», безперспективності. «Радянщина» все більш затягувала людей у трясовину невизначеності. Тисячі людей (не тільки євреїв, але й інших національностей; не тільки в СРСР, але й у країнах

так званого соціалістичного табору) марила виїздом (втечею) «на Захід», який уявлявся їм не менше як «земним раєм».

Радянська людина не знала дійсної моралі, не відчувала (не бачила й не розуміла) межі між «добрим» і «злом», «істиною і похибкою». Ленінське гасло «моральним є все, що слугує побудові комунізму» витравило з них відчуття справедливості, а разом з ним – ті традиційні чесноти, які завжди піднімали (й звеличували) людину над всім іншим світом. Під тиском партійно й державно санкціонованої брехні, яка щоденно і щогодинно брудним потоком падала на голови (і в'їдалась в душі) людей з настінних репродукторів, партійних газет, лекційних кафедр закладів освіти, всіх, без винятку, засобів масової пропаганди, народ втрачав здатність самостійно мислити, оцінювати, приймати рішення, боялись висловлювати власну думку. Окутаний оманливою компартійною ідеологією, напів'яний радянський народ – продукт соціальної революції 1917 року й соціальних перетворень, фактично «стояв на колінах», не помічаючи того, що більшовицька влада прирекла його на злидарське, рабське існування.

Однією з глибоко негативних характеристик «радянщини» є масово укорінена звичка до вживання алкогольних напоїв. І що характерно, масова свідомість цю негативну звичку не тільки принципово не засуджувала, але, скоріш, розглядала її як тяжке хронічне захворювання, що виникає внаслідок систематичного вживання алкогольних напоїв, як «хворобу», яка вражає людину через важкі обставини життя та праці, суспільний безлад, громадські та сімейні чвари, або ж як безневинну вихватку (жирування, пустування). Звісно, алкоголізм існує у багатьох країнах світу. Однак його поширення у «країні переможного соціалізму» перевершує всі допустимі норми. За статистикою, в 60-ті роки минулого століття пересічний громадянин в СРСР споживав в середньому 4,6 л алкоголю на рік. У 1970-х ця цифра підскочила одразу до 8,44 л, а до початку 1980-х цей показник досяг аж 10,6 л. Від алкогольних отруєнь в

СРСР на початку 1980-х вмирали 2% всіх померлих в країні чоловіків. Приблизно четверть убивств – 23,7% – відбувалася в стані алкогольного сп'яніння. Стільки ж відбувалось і самогубств у п'яному стані. Від причин, які пов'язані з алкоголем, в СРСР вмирали 351 тис. чоловіків і 135 тис. жінок щорічно, що в сумі становило 486 тис. осіб. Найбільш загальною причиною масового пияцтва стала радянська система, компартійний режим.

В країні побутовали заздрість, доносництво, матірщина, лукавство, хабарництво, яке пізніше переросло у таке потворне явище, як корупція. І що характерно, джерелом більшості негативних наративів, які склали основу «радянщини», був російський народ. Причина цього корениться в його історії – формуванні характеру так званого «російського народу» від ординської ментальності (*див.: Євген Гуцало. Ментальність орди. К., 1996*).

В середовищі українців, як і у більшості народів, які з часом увійшли до складу колишнього СРСР, укоренилась «матірщина». До речі, ні в середовищі людної Київської Русі, ні серед козацтва, ні, навіть у простих селян її практично не було. Цього не скажеш про російський етнос. І це далеко не випадково. Вилізши з боліт, він формувався під тиском ординців, де домінували авторитет батька й одночасно зневага до матері, її ролі у системі суспільного виробництва. Означена зневага перекидалась на все, що суспільство засуджувало, зневажало, оцінювало як суцільний непотріб. «Матірщина» укоренилась у характерах народів, завойованих ординцями. Найглибше й найміцніше вона захопила собою російський люд. Знайомство з культурою, характером, порядком і правилами його спілкування між собою показує, що лівова частка слів його спілкування, особливо у період вживання алкоголю, в момент захмеління, була (й залишається нині) «матірщиною». Дехто (особливо серед російських науковців, письменників, мовознавців) намагається якщо й не відібрати практику вживання матірщини, то принаймні представити її як нібито «укорінену норму» по-

бутового спілкування, якою російська людина намагається виразити всю гаму своїх почуттів за допомогою одного непристойного слова (Ф. Достоевський, О. Пушкін, Л. Толстой та ін.). Це, звичайно, нонсенс. Матірщина – це негатив, який базується на зневазі людини до людини, розвінчуванні всіх, без винятку, людських гуманістичних цінностей. Він є злаякісною спадщиною «викривленої історії». Поширення його серед народів СРСР, особливо російського – в середовищі військових, робітників та керівників промислових підприємств, комсомольців-добровольців новобудов, освоєння цілини, партійних та радянських працівників, інших категорій населення – є тією знелюдненою «радянщиною», для викорінення якої потрібна мобілізація всіх духовних сил і ресурсів розумної людини.

Звісно, як і всі люди світу, «радянська людина» вмiла посміхатись, хоча обставини життя та праці здебільшого спонукали до терпіння та похмурості. Вона була оптимістом, надіялась, вірила й... посміхалась. Вона любила розповідати анекдоти, висміювати невдачливих товаришів по праці, насміхатися з сусідів. Забороненою із загрозливим наслідком для сміху була тільки одна тема – оцінка діяльності партійної та державної влади. Насміхатися з влади можна було лише перший (і останній) раз. Далі був донос такого ж «сміхотливого» сусіда. А далі – підозра, арешт, засудження, довголітні табори або ж страта. Подібна реальність особливої радості (та сміху) не викликала.

Головним засобом відтворення якісних характеристик «совковості» у минулому була освіта. У російській федерації цю функцію вона виконує і понині, причому ще з більш високою завзятістю. Але не тільки. Сучасна російська освіта за покликком влади готує не просто «совків», а агресивний «людський матеріал» для військово-загарбницької участі, для відновлення імперії, панування над світом. Така освіта виправдовує й поширює наратив насильницького упокорення тих чи інших народів (так зване «присилення до миру»), пограбування й підкорення країн, які вийшли

з-під сфери впливу росії, відродження імперського статусу, повернення до реалій колишнього СРСР, утвердження власного панування над світом. Цілком зрозумілим, що така освіта носить зляканий, ворожий людині і людству характер.

Не інакше, як негативними наративами російської шкільної та університетської освіти є розтиражовані наскрізь ідеологізовані та фальшовані ідеї «величчя росії» як світової держави; популяризація путіна як єдиного і незмінного «народного лідера», який нібито «захищає» росіян у всіх куточках світу, відновлює величчя росії (колишнього СРСР) в кордонах 1999 року. Її пронизує наскрізь хибна трактовка вітчизняної російської історії, науки та культури як нібито «найпередовіших у світі». Освіта підпорядковується зрощенню людини, головною якістю якої є готовність до завоювання територій інших держав, ідеологічно трактованих як начебто історично російських. Російська освіта зрощує образ ворога, який мовби то намагається знищити росію, її спосіб життя, «російську культуру» і людність загалом. Звісно, у статусі такого «ворога» неодмінно постають представники країн НАТО, особливо США, а з недавніх пір – українські націоналісти-бандерівці. Значена ідеологічна брехня охоплює всі, без винятку, навчальні предмети. «Винятком» є хіба що математика, й то тільки до тієї межі, допоки вона не торкається російських державних інтересів.

Радянська влада добре розуміла роль освіти у розвитку держави, підготовки шкільної молоді та студентів до самостійного життя та праці. Здійснивши першочергові кроки щодо реформування старої школи, головним з яких стало ліквідація безграмотності, влада зайнялась проблемою насичення освіти компартійним ідеологічним змістом. Вона відокремила її від церкви, відлучила від школи «старі кадри», встановила над освітою тоталітарний контроль й, незважаючи на протести студентської молоді, послідовно проводила її компартійну ідеологізацію та русифікацію. Цю лінію радянська влада проводила впро-

довж усього періоду свого існування, фактично аж до розпаду СРСР.

Нинішня російська освітня політика вибудовується за таким же змістом і спрямованістю. У відповідь на потребу «повернення до державних реалій 1999 року» та «відродження СРСР», активізації військових дій проти України, російська освіта мілітаризує академічний процес, інтенсивно наросує військове навчання молоді та студентів, а відтак, стала агресивною, а може й злочинною. Вона переписує історію, крок за кроком наповнює освіту військовими сюжетами, видуманою героїкою минулої війни, майстерно сфабрикованими міфами щодо визвольної, миротворчої місії російської армії в Афганістані, Чечні, Грузії, Сирії, інших регіонах світу, використовує її як зброю в гібридній війні проти духовності, культури, людяності.

Нині вістря агресивної російської освіти спрямоване проти українського народу. Мовляв, «його ніколи не було», «Україну створив Ленін», «її історичні землі належать росії», а тому «їх треба повернути, освоїти, заселити росіянами». Варто згадати, що дещо подібне історія вже бачила: людиноненавистницькі наративи домінували у системі освіти нацистської Німеччини. Між тим, «хто сіє вітер – той пожне бурю». Безславний провал нацистського «походу на Схід (*Drang nach Osten*)» відомий: Гаазький трибунал, осудження людством, занепад рейху, припущення народу.

Здається, історія повторюється. І не важко спрогнозувати, що така ж доля очікує росію. Зло, спрямоване проти людяності, має бути викориненим з історії. Освіта, що апелює не до розуму, не до істини і не до справедливості, а сіє зло, розбрат, ненависть і протистояння, роз'їдає душу, зрощує низовинні потреби, не виховує, а спотворює особистість, а відтак не може вважатись справжньою, розумною. Вона наскрізь фальшива, злочинна. На противагу їй, як і всій системі освіти колишнього СРСР, українська освіта вже давно перейшла до іншої – людиноцентристської, деідеологізованої парадигми розвитку,

пропонує її до впровадження в освітній простір об'єднаної Європи XXI століття. Конструктивна робота ще попереду. Викорінення ж залишків «радянськості» залишається для нас, як і для народів, які витримали в свій час радянську військову окупацію, завданням першочергової уваги та значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Геллер, М. Я.** (1985). Машина та гвинтики. Історія формування радянської людини. London : Overseas Publications Interchange Ltd, 335 с.
2. **Каганов, Ю. О.** (1019). Конструювання «радянської людини» (1953–1991). Запоріжжя: Інтер-М, 432 с.
3. **Плохій, С.** (2019). Остання імперія. Занепад і крах Радянського Союзу. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 512 с.
4. **Пінкер, С.** (2019). Просвітництво сьогодні. Аргументи на користь розуму, науки та прогресу. К., С. 351.
5. **Фукуяма, Ф., & Гантінгтон, С.** (2020). Політичний порядок у мінливих суспільствах. К., 2020. С. 16.

REFERENCES

1. **Hiellier, M. Ya.** (1985). Mashyna ta hvyntyky. Istoriiia formuvannia radianskoi liudyny. [*Machine and cogs. The history of the formation of the Soviet man*]. London : Overseas Publications Interchange Ltd, 335 s. [in Ukrainain].
2. **Kahanov, Yu. O.** (1019). Konstruiuvannia «radianskoi liudyny» (1953–1991). [*Construction of the “Soviet man” (1953–1991)*]. Zaporizhzhia: Inter-M, 432 s. [in Ukrainain].
3. **Plokhii, S.** (2019). Ostannia imperiia. Zaneпад i krakh Radianskoho Soiuzu. [*The last empire. Decline and collapse of the Soviet Union*]. Kharkiv : Knyzhkovi Klub «Klub Simeinoho Dozvillia», 512 s. [in Ukrainain].
4. **Pinker, S.** (2019). Prosvitnytstvo sohodni. Arhumenty na koryst rozumu, nauky ta prohresu. [*Enlightenment today. Arguments in favor of reason, science and progress*]. K., S. 351 [in Ukrainain].
5. **Fukuizama, F., & Hantinhthon, S.** (2020). Politychnyi poriadok u minlyvykh suspilstvakh. [*Politychnyi poriadok u minlyvykh suspilstvakh*]. K., 2020. S. 16 [in Ukrainain].